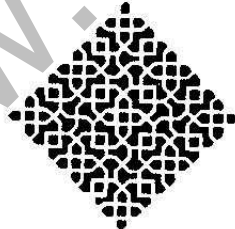

آستان قدس رضوی
منویان و نایب التولیه‌ها

به کوشش

محمد سوهانیان حقیقی - رضا نقدی

(گروه فرهنگ و سیره رضوی)

سرشناسه سوهانیان حقیق، محمد، ۱۳۵۲ -
 عنوان و نام پدیدآور آستان قدس رضوی: متولیان و نایب‌التولیه‌ها/ به کوشش محمد سوهانیان حقیق،
 رضا نقدی؛ [برای] گروه فرهنگی و سیره نبوی).
 مشخصات نشر مشهد: بنیاد پژوهش‌های اسلامی، ۱۳۹۷ ش.
 مشخصات ظاهری ۲۲۳ ص.
 شابک ISBN 978-600-06-0244-4
 وضعیت فهرست‌نویسی فیبا.
 موضوع آستان قدس رضوی -- تولیت.
 موضوع مجتهدان و علما -- ایران -- مشهد -- سرگذشتنامه.
 شناخ افزوده نقدی، رضا، ۱۳۵۰ -
 ساسه افزوده بنیاد پژوهش‌های اسلامی.
 شناسه افزوده آستان قدس رضوی. بنیاد پژوهش‌های اسلامی. گروه فرهنگ و سیره رضوی.
 ر بندي بويي ۲۹۷ / ۶
 رده بندي کنگره ۲۱۳۹۷ س / آ ۳ BP
 شماره کتابشناسي بی ۴۶ ۷۳۶

آستان قدس رضوی: متولیان و نایب‌التولیه‌ها

به کوشش محمد سوهانیان حقیقی، رضا نقدی

چاپ اول: ۱۳۹۷ / ۲۰۰ نسخه، وزیری / قیمت ۴۷۰۰۰۰ ریال

چاپ و صحافی: مؤسسه چاپ و انتشارات آستان قدس رضوی

بنیاد پژوهش‌های اسلامی، مشهد: صندوق پستی ۳۶۶-۹۱۷۳۵

تلفن و دورنگار واحد فروش بنیاد پژوهش‌های اسلامی: ۰۳-۲۲۲۳۰۸۰۳

فروشگاه‌های کتاب بنیاد پژوهش‌های اسلامی، مشهد: ۳۲۲۳۳۹۲۳، قم: ۳۷۷۳۳-۲۹

www.islamic-rf.ir info@islamic-rf.ir

حق چاپ محفوظ است

فهرست

۷	سخن ناشر
۹	مقدمه
۱۱	فصل نخست: نقیبان و متولیان حرم مطهر رضوی از آغاز تا دوره صفوی
۱۹	فصل دوم: متولیان آستان قدس رضوی در دوره قاجاریه
۲۲	غیاث‌الدین عزیز رضوی (۹۰۶ق-؟)
۲۴	خواجه عتیق‌علی منشی (۹۱۶ق-؟)
۲۵	خواجه امیربیک کُججی (۹۴۵-۹۵۸ق)
۲۶	خواجه عنایت‌الله شیرازی (۹۵۸ق-؟)
۲۷	میردرویش بیگ صفوی (۹۵۹ق-؟-۹۶۲ق)
۲۸	خلیفه اسدالله اصفهانی (۹۶۲-۹۷۰ق)
۲۹	عبدالوهاب شوشتری (۹۷۰-۹۷۱ق)
۳۰	میرسیدعلی رضوی قمی (۹۷۱-۹۷۴ق)
۳۱	ابوالولی انجوی شیرازی (۹۷۴-۹۷۵ق؟)
۳۳	میرعبدالله بُدلا (۹۷۴-۹۷۵ق؟)
۳۴	میرسیدکمال‌الدین محمد استرآبادی (۹۸۱-۹۸۴ق؟)
۳۴	میرابوالقاسم اصفهانی (۹۸۱-۹۸۴ق؟)
۳۵	زین‌الدین علی شوشتری (۹۸۴ق-؟)
۳۶	میرزا شکرالله اصفهانی (۹۸۸ق)
۳۷	میرعبدالکریم متولی (تا ۹۸۸ق)
۳۷	افضل‌الدین محمد تُرکه اصفهانی (۹۸۹-۹۹۰ق)
۳۸	میرسیدعلی مُفَضَّل استرآبادی (۹۷۵-۹۸۱ و ۹۹۰-۹۹۷ق)
۳۹	قاضی سلطان حسینی تربتی (۹۱۰۶-۹۱۰۲۶ق)

- ۴۱..... محمد محسن رضوی (۱۰۲۶-۱۰۳۰ و ۱۰۳۸-۱۰۵۵ ق).....
- ۴۲..... ابوطالب رضوی (۱۰۳۰-۱۰۳۵ ق).....
- ۴۳..... میرزا محمد مؤمن موسوی (۱۰۳۶-۱۰۳۸ ق).....
- ۴۴..... محمد باقر رضوی (۱۰۵۵-۱۰۷۳ ق).....
- ۴۴..... محمد بدیع الزمان رضوی (۱۰۷۳-۱۰۷۷ ق).....
- ۴۵..... شاه تقی‌الدین محمد رضوی (۱۰۷۷-۱۰۹۳ ق).....
- ۴۶..... محمد ابراهیم رضوی (۹۱۰۹۵-۱۱۰۰ ق).....
- ۴۷..... مؤمن شهرستانی (۹۱۱۰۱-۱۱۰۵ ق).....
- ۴۷..... محمد داوود حسینی (۹۱۱۰۸-۱۱۲۳ ق).....
- ۴۸..... م. ز. عبدالعزیز (نایب التولیه).....
- ۴۹..... میرزا محمد علی حسینی (نایب التولیه).....
- ۴۹..... شمس‌الدین محمد رضوی (۱۱۲۵-۱۱۳۸ ق؟).....

فصل سوم: متولیان آستان قدس رضوی در دوره افشاری

- ۵۳..... محمد تقی رضوی (۱۱۴۱-۱۱۴۳ ق).....
- ۵۴..... محمد رضا رضوی (۱۱۴۳-۱۱۵۳ ق).....
- ۵۶..... عبدالحی رضوی (حدود ۱۱۵۳-۱۱۵۶ ق).....
- ۵۷..... سید محمد متولی (۱۱۵۶-۱۱۶۰ ق).....
- ۶۰..... محمد ابراهیم رضوی (۱۱۶۰-۱۱۶۳ ق).....
- ۶۱..... میرزا داوود حسینی (۱۱۶۳ ق).....
- ۶۱..... محمد علی رضوی (۱۱۶۳-۱۱۶۶ ق و ۱۱۷۸-۱۱۸۱ ق).....
- ۶۱..... محمد شریف بن محمد بدیع (۱۱۶۶-۱۱۷۸ ق).....
- ۶۳..... ابوطالب حسینی اصفهانی (۱۱۸۱ ق-).....

فصل چهارم: متولیان آستان قدس رضوی در دوره قاجار

- ۶۸..... فتحعلی بیگ کتول (۱۲۱۰ ق).....
- ۶۸..... محمد علی حسینی (۱۲۱۸-۱۲۴۷ ق).....
- ۷۱..... موسی فراهانی (۱۲۴۷-۱۲۶۲ ق).....
- ۷۲..... اللهیارخان آصف‌الدوله (۱۲۶۲ ق).....
- ۷۵..... عبدالله خوئی (۱۲۶۲-۱۲۶۴ ق).....
- ۷۶..... محمد رحیم بروجردی (۱۲۶۶-۱۲۶۸ ق).....

- عبدالباقی منجم باشی (۱۲۶۸-۱۲۷۰ ق) ۷۷
- فضل الله وزیر نظام نوری (۱۲۷۰-۱۲۷۲ ق) ۷۹
- محمد حسین عضد الملک قزوینی (۱۲۷۲-۱۲۷۷ و ۱۲۸۲-۱۲۸۳ ق) ۸۱
- جعفر مشیرالدوله تبریزی (۱۲۷۸-۱۲۷۹ ق) ۸۴
- علی اکبر قوام الملک شیرازی (۱۲۷۹-۱۲۸۲ ق) ۸۶
- محمد خان سپهسالار (۱۲۸۲-۱۲۸۴ ق) ۸۸
- محمد مجاهد الملک سینکی (۱۲۸۴-۱۲۸۵ ق) ۹۰
- محمد حسن دبیر الملک فراهانی (۱۲۸۵-۱۲۸۷ ق) ۹۱
- ابوالقاسم بین الملک (۱۲۸۷-۱۲۸۸ ق) ۹۴
- محمد میرزا سید الدین مبارک (۱۲۸۹-۱۲۹۰ ق) ۹۵
- سعید خان مؤتمن ملک اساری (۱۲۹۰-۱۲۹۷ ق) ۹۷
- مصطفی مؤتمن الدوله (نایب التولیه) ۱۰۰
- حسین خان سپهسالار (۱۲۹۸ ق) ۱۰۱
- عبدالوهاب آصف الدوله شیرازی (۱۳۰۱-۱۳۰۱ ق) ۱۰۳
- محمد علی صدر الممالک قزوینی (۱۳۰۳-۱۳۰۶ و ۱۱۱۳-۱۳۱۴ ق) ۱۰۶
- محمد تقی میرزا رکن الدوله (۱۲۹۸-۱۲۹۹ و ۱۳۰۶-۱۳۰۸ ق) ۱۰۸
- فتحعلی خان شیرازی (۱۳۰۸-۱۳۱۰ ق) ۱۱۰
- ابوالفتح میرزا مؤید الدوله (۱۳۱۰-۱۳۱۳ ق) ۱۱۲
- غلامرضا آصف الدوله شاهسون (۱۳۱۴ و ۱۳۲۲-۱۳۲۳ ق) ۱۱۳
- میرزا محمود مدیر الدوله (۱۳۱۴-۱۳۱۶ ق) ۱۱۵
- محمد رضا صدیق الدوله نوری (۱۳۱۶-۱۳۱۹ ق) ۱۱۸
- سلطان حسین میرزا نیر الدوله (۱۳۱۹ ق) ۱۲۰
- ابوالقاسم نصیر الملک شیرازی (۱۳۱۹-۱۳۲۰ ق) ۱۲۲
- مهدیقلی میرزا سهام الملک (۱۳۲۰-۱۳۲۲ ق) ۱۲۳
- کاظم آقا تبریزی (۱۳۲۳-۱۳۲۵ ق) ۱۲۵
- محمد شفیع صدر الممالک قزوینی (۱۳۲۶-۱۳۲۹ ق) ۱۲۸
- مرتضی قلی خان طباطبایی (۱۳۲۹-۱۳۳۲، ۱۳۳۶-۱۳۳۷، ۱۳۴۰-۱۳۴۱ و ۱۳۴۲-۱۳۴۴ ق) ۱۲۹
- جواد ظهیر الاسلام (۱۳۳۴-۱۳۳۵ و ۱۳۳۸-۱۳۳۹ ق) ۱۳۱
- محمد علی رضوی (۱۳۴۱-۱۳۴۲ ق) ۱۳۶
- حسین عرب (نایب التولیه) ۱۳۸

۱۴۴.....	فصل پنجم: نایب التولیه‌های آستان قدس رضوی در دوره بهلولی
۱۴۵.....	جان محمدخان امیرعلایی (۱۳۰۴ش)
۱۴۶.....	محمدولی خان اسدی (۱۳۰۴-۱۳۱۴ش)
۱۵۱.....	فتح‌الله پاکروان (۱۳۱۴-۱۳۲۰ش)
۱۵۵.....	علی منصور (۱۳۲۰-۱۳۲۴ش)
۱۵۸.....	محمود فزخ (سرپرست ۱۳۲۴ و ۱۳۳۱)
۱۶۰.....	ناصر اعتمادی (۱۳۲۴-۱۳۲۵ش)
۱۶۲.....	محسن اشرفی (۱۳۲۵-۱۳۲۶ش)
۱۶۳.....	میرمیر نادر (۱۳۲۶-۱۳۳۰ش)
۱۶۶.....	مصطفی قاسمی (۱۳۳۰ش)
۱۶۷.....	سیدجلا الدین تهرانی (۱۳۳۰-۱۳۳۱ و ۱۳۴۰-۱۳۴۲ش)
۱۷۰.....	علی معتمدی (۱۳۳۱-۱۳۳۴ش)
۱۷۳.....	فخرالدین شادمان (۱۳۳۴-۱۳۳۶ش)
۱۷۵.....	محمد مهران (۱۳۳۸-۱۳۳۹ش)
۱۷۸.....	محمدصادق امیرعزیزی (۱۳۴۲-۱۳۴۳ و ۱۳۴۵ش)
۱۸۰.....	نادر باتمانقلیچ (۱۳۴۴-۱۳۴۶ش)
۱۸۲.....	باقر پیرنیا (۱۳۴۶-۱۳۵۰ش)
۱۸۶.....	حسن زاهدی (۱۳۵۰-۱۳۵۳ش)
۱۸۷.....	عبدالعظیم ولیان (۱۳۵۳-۱۳۵۷ش)
۱۹۰.....	سیدحسن سراج حجازی (۱۳۵۷ش)
۱۹۵.....	فصل ششم: متولیان آستان قدس رضوی پس از پیروزی انقلاب اسلامی
۱۹۵.....	عباس واعظ طبسی (۱۳۵۷-۱۳۹۴ش)
۲۰۱.....	سیدابراهیم رئیسی (۱۳۹۴ش -)
۲۰۵.....	منابع
۲۲۱.....	فهرست نویسندگان

سخن ناشر

عن عبداللّام بن محمد بن الحارث المروزی قال: سَمِعْتُ أَبَا الْحَسَنِ عَلِيَّ بْنَ مُوسَى الرِّضَا عَلَيْهِ السَّلَامُ يَقُولُ:
رَجِمَ اللَّهُ عَبْدًا أَحَدًا مِنْكُمْ فَقُلْتُ لَهُ وَكَيْفَ يُحْيِي أَمْرَكُمْ؟ قَالَ: يَتَعَلَّمُ عُلُومَنَا وَ
يُعَلِّمُهَا النَّاسَ، فَإِنَّ النَّاسَ لَوْ عَلِمُوا مَحَاسِنَ كَلَامِنَا لَأَتَّبَعُونَا^۱

حمد و سپاس بی حد خداوند بزرگ ردا را سزد که غایت آفرینش انسان را معرفت و عبودیت ذات مقدس خود قرار داد و فرمود: هَكَذَا مَا كَسَفَتْ الْعِجْنَ وَالْإِنْسَ إِلَّا لِيُعْبُدُونِ^۲. درود بر پیامبران الهی به ویژه حضرت خاتم انبیاء محمد صلی الله علیه و آله که با تزکیه و تعلیم کتاب و حکمت، زمینه ساز تحقق این هدف متعالی خداوند و سلام بر امامان معصوم علیهم السلام، به خصوص عالم آل محمد صلی الله علیه و آله، حضرت امام علی بن موسی الرضا علیه السلام که ستارگان پر فروغ آسمان معرفت و عبودیت اند و راهنمایان بشر در صراط مستقیم معرفت و بندگی، و رحمت خدا بر عالمان و پژوهشگرانی که در طول تاریخ با فراگیری و نشر علوم و معارف اسلامی به احیای امر امامت و ولایت پرداخته و مردم را با زیبایی های فرهنگ اصیل اهل بیت علیهم السلام آشنا ساخته اند.

بنیاد پژوهشهای اسلامی آستان قدس رضوی بر اساس نگاه ژرف تولیت فقید این آستان

۱. ابن بابویه، محمد بن علی، *عیون اخبار الرضا* علیه السلام، ج ۱، ص ۳۰۷؛ از امام رضا علیه السلام شنیدم که می فرمود: خدا رحمت کند کسی را که امر ما را زنده کند. عرض کردم: امر شما را چگونه زنده کند؟ فرمود: علوم ما را فراگیرد و به مردم بیاموزد، که اگر مردم زیبایی های کلام ما را بدانند از ما پیروی خواهند کرد.
۲. الذاریات (۵۱): ۵۶؛ «و جن وانس را نیافریدم مگر برای آنکه مرا بپرستند».

ملک پاسبان در سال ۱۳۶۳ به دستور معظم له تأسیس شد و با الهام از منویات رهبر کبیر انقلاب اسلامی، حضرت امام خمینی علیه السلام و دیدگاه‌های حکیمانه خلف صالح ایشان، مقام معظم رهبری، حضرت آیت الله العظمی خامنه‌ای مدظله العالی، و رهنمودهای تولیت معزز جناب آیت الله رئیسی، با تشکیل گروه‌های پژوهشی و استفاده از نخبگان حوزه و دانشگاه، در راستای تأمین نیازهای فرهنگی جامعه و نظام اسلامی و نسل جوان و زائران بارگاه منور رضوی، به پژوهش و نشر علوم و معارف اسلامی نبوی و سیره اهل بیت عصمت علیهم السلام پرداخته ربه فضل الهی به توفیقات ارزنده‌ای دست یافته است.

* * *

شواهد تاریخ نشان می‌دهد که حرم مطهر رضوی در گستره تاریخ ایران و جهان اسلام تأثیر ارزنده داشته است. شناخت و شناساندن وجوه متعدد این کانون جهان اسلام و تشیع، به منزله سرریز زشمنند و هویتی انکارناپذیر است. بنیاد پژوهشهای اسلامی با توجه به این مهم تعیین شد. هر مشهد به عنوان پایتخت معنوی جمهوری اسلامی ایران و شرفیابی سالانه میلیون‌ها زائر از سراسر ایران و جهان و اشتیاق آنان به دانستن معارف و فرهنگ رضوی، انتشار آثاری را بر این زمینه وظیفه خود می‌داند. کتاب حاضر یکی از این آثار است که با رویکردی مسدول و مستند به زندگی و عملکرد متولیان و نایب التولیه‌های آستان قدس و تأثیری که در مجامع و توسعه آن در طول تاریخ داشته‌اند، می‌پردازد.

از خداوند جلیل و جمیل درخواست می‌کنیم تا به پژوهندگان بنیاد توفیق بیشتر ارزانی دارد تا آنچه را مایه شناخت و گسترش فرهنگ رضوی است به نگارش در آورند و به زائران و مجاوران و شیفتگان امام علی بن موسی الرضا علیه السلام عرضه دارند.

بنیاد پژوهش‌های اسلامی
آستان قدس رضوی

مقدمه

از زمان حاکم سپاری پیکر مظهر امام رضا علیه السلام در سناباد توس، به تدریج شیفتگان و علاقه‌مندان حضرتش بر مزار آن امام همام گرد آمدند و با ساخت بارگاه و وقف املاک و اسباب بر مضعج، به نفع امام در آبادانی آن کوشیدند. همین توسعه حرم و موقوفات و نذورات رضوی سبب شد افزونی از زمان رجال دینی تا رجال سیاسی و نظامی، بسته به شرایط هر عصر، اداره و تمشیت امور آن جامعه‌دار گردند. از این افراد تا دوره صفوی با عنوان نقیب، پس از آن تا پایان دوره افشاری با نام نقوی، در عهد قاجار با عنوان متولی باشی، در عصر پهلوی با نام نایب‌التولیه و پس از انقلاب اسلامی با عنوان تولیت یاد شده است.

هدف از تدوین این اثر آشنایی با شرح حال و بررسی اقدامات این اشخاص است که در سیر تحول حرم رضوی تأثیری بسزا داشته‌اند. بخش عمده‌ای از مطالب این کتاب در *دائرة المعارف آستان قدس رضوی* آمده است، اما چون این کتاب با نظم الفبایی و به صورت پراکنده بود، شورای علمی گروه فرهنگ و سیره رضوی تصمیم گرفت بررسی سیر اداره حرم و متولیان آن را در قالب اثری مستقل با اضافات و تعدیل‌هایی، به نویسندگان این متن واگذار نماید. از این رو، برای سهولت کار و براساس ضرورت‌های تاریخی، مطابق کتاب در شش فصل تنظیم گردید. فصل نخست، به پیشینه اداره حرم مظهر رضوی و نقیبان و متولیان آن از آغاز تا دوره صفوی؛ فصل دوم، به متولیان دوره صفوی؛ فصل سوم، به متولیان دوره افشاری؛ فصل چهارم، به متولیان دوره قاجار؛ فصل پنجم، به نایب‌التولیه‌های دوره پهلوی؛ و فصل ششم، به متولیان آستان قدس رضوی پس از پیروزی انقلاب اسلامی اختصاص یافته است. همچنین اسامی نویسندگانی که از مقالات آنان در تدوین این اثر استفاده شده و عنوان مقالات آنان در انتهای کتاب آمده است.